

Nieuwe zorg voor oude beelden

In januari 1976 organiseerde het Centraal Museum een kleine tentoonstelling rondom de gedeeltelijke restauratie van twee van de vijf zogenaamde 'Dombeelden': een diaklankbeeld en een aantal fotovergrotingen gaven de nodige toelichting.

De benaming 'Dombeelden' wordt al sinds een aantal jaren gebruikt om vijf gepolychromeerde (d.i. beschilderde en vergulde) kalkstenen beelden uit de periode ca. 1460-1470 aan te duiden, die naar oude traditie heten afkomstig te zijn uit de Utrechtse Domkerk. Zij stellen voor: Sint Maarten en de bedelaar, de Heiligen Agnes, Maria Magdalena, Joris en Paulus. Door hun uitzonderlijke sculpturale kwaliteit en door het feit dat zij hun oorspronkelijke beschildering nog grotendeels hebben bewaard, nemen zij in de Nederlandse beeldhouwkunst in het algemeen en in die van de laat-middeleeuwse kunst te Utrecht in het bijzonder, een unieke plaats in.

In 1976 ging het om de beelden van de H. Agnes en Maria-Magdalena, waarvan, na een grondige

Ondertussen was de uitvoerend restaurator, de heer Willy Mares te Maastricht, met het werk verder gegaan. Achtereenvolgens heeft hij de twee vrouwelijke heiligenbeelden helemaal vrijgelegd (d.i. ontdaan van de 19de eeuwse overschildering), en dezelfde behandeling toegepast op de beelden van Paulus en Joris.

Hoewel de beschildering van Paulus nogal sterk geleden heeft, vooral op de buitenzijde van zijn mantel, en ook die van Joris lang niet intact is gebleven, geeft het geheel van deze vier beelden een zeer goed inzicht in het kleurenschema, dat voor de beschildering van dergelijke beelden gebruikelijk was.

Meestal worden restauraties en overschilderingen uit vroeger tijd niet erg gewaardeerd, omdat zij vrij grof zijn uitgevoerd, en meestal zijn aangepast aan de smaak van de 'overschilder'. Zonder twijfel had de polychromie al vrij erg geleden, toen in de vorige eeuw de overschildering werd aangebracht, maar deze is dan, ook zonder twijfel, de redding geweest van wat wij nu aan originele kleuren hebben aangetroffen.

Heilige Agnes

Heilige Maria Magdalena

voorbereiding met o.a. fotografisch microscopisch en natuurwetenschappelijk onderzoek uitgevoerd door de analytische afdeling van het Centraal Laboratorium te Amsterdam, en na een tijdrovende behandeling, de linker helft ontdaan was van de storende en vervuilde olieverfschildering, die vermoedelijk tegen het einde van de vorige eeuw op een slordige wijze over de beelden was aangebracht.

In die fase van de restauratie was dus duidelijk het opvallende verschil te zien tussen de vuil-grijze toestand, waarin de beelden tijdens de laatste decennia verkeerden, en de hoge kwaliteit van de vrijgelegde polychromie uit de tweede helft der 15de eeuw. Het aanvankelijke vermoeden, mede gesteund door het onderzoek van vele kleurmonsters, dat van de oude kleuren nog heel veel overbleef, werd aldus bevestigd.

Het is tegen de huidige gangbare restauratieopvattingen om in dergelijke gevallen de ontbrekende kleurgedeelten wéér eens te overschilderen, hoewel de technische verworvenheden en de steeds groeiende kennis omtrent laat-middeleeuwse kunstwerken dit heel goed mogelijk zouden maken. De inzichten in het 'restaureren' hebben gedurende de afgelopen veertig jaar een ontwikkeling doorgemaakt, die is uitgemond in een zo groot mogelijke objectiviteit tegenover de toestand van het voorwerp, en een zo groot mogelijk respect voor het werk van de maker(s) ervan. Bijvoegen en veranderen (vroeger wilde men nog wel eens de voorwerpen 'mooier' maken) zijn helemaal uit den boze; vernieuwen of verbeteren, waar nodig, moet zeer omzichtig en met terughoudendheid worden gedaan. Elk geval van restauratie en elk probleem moeten apart worden onderzocht, en heel

voorzichtig een eigen oplossing krijgen.

Reeds vóór de aanvang der restauratie was bekend dat de vrij grof in gips uitgevoerde rechterhand van de Agnes 'vals' was, en waarschijnlijk in de vorige eeuw, ter vervanging van de toen reeds verdwenen stenen hand gemaakt werd. Na het schoonmaken van het beeld werkte deze hand zeker in vergelijking met de originele linkerhand, zowel door haar plompheid als door haar afschuwelijke bruine chocoladekleur, in het geheel van het beeld zeer storend.

Op grond van deze optische wanverhouding moest eraan verbeterd worden. Drie mogelijkheden deden zich voor: 1° de gipshand weghalen zonder vervanging; 2° een nieuwe hand in de plaats brengen; 3° de gipshand bijwerken. De eerste oplossing zou een zeer storend 'gat' in de compositie van het beeld hebben nagelaten, en de tweede was in feite overbodig, omdat de bestaande hand kon verfijnd worden en in bijna dezelfde vleeskleur gebracht als de originele. Voor deze laatste oplossing is dan ook gekozen, met dien verstande dat beide handen optisch in evenwicht zijn gebracht, terwijl bij nader toekijken de valse hand zeer goed is te onderscheiden van de echte.

Een analoog probleem deed zich voor met een gedeelte van de haarlokken boven de linker schouder van Maria Magdalena. Het hoofd van deze figuur was afgebroken en daarmee een gedeelte van het haar verloren gegaan. Bij het oplijmen van het hoofd, ook in de vorige eeuw, werden de ontbrekende haren zeer grof met gips bijgewerkt en verguld. Deze eveneens zeer storende gipspartij werd bij de restauratie helemaal verwijderd, en door een nieuwe, veel fijnere 'vulling' vervangen, die ook als moderne reparatie is te herkennen.

Vanwege de profielwerking der gezichten werden ook de neuspunten, die, zij het heel licht, waren afgebroken, aangevuld; ook hier werd ervoor gezorgd dat zij, bij nader kijken, niet voor origineel worden gehouden.

Thans leren wij deze vier beelden kennen in die authentieke vorm, die zij na de vele eeuwen van hun bestaan, nog hebben bewaard. Ondertussen werkt de heer Mares naarstig en geduldig aan het beeld van St. Maarten. De problemen, die deze groep oplevert, zullen in de komende tijd in gemeenschappelijk overleg worden opgelost. Over ongeveer twee jaar, hopen wij, zal ook dat beeld volledig behandeld zijn. Dan zullen alle vijf Dombeelden weer samen kunnen worden opgesteld als een bewijs van de vaardigheid van een hedendaags restaurateur, en van het hoge kunstenaarschap van een middeleeuwse beeldhouwer.

HdS.

Sint Joris

Sint Paulus